

OSMANLI KUDÜS'ÜNDE KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ (1886-1914)

Özge TOGRAL*

ÖZ: Yüzyıllar boyunca dini statüsünü koruyan Kudüs, sadece dini özelliğinden dolayı değil stratejik konumundan dolayı da siyasi çekişmelerin meydana geldiği bir şehir olmuştur. Siyasi nedenlerle 19.yüzyılda demografik yapısının sürekli değiştiği görülmüştür. Bu dönemde gerek Müslüman gerek, Yahudi ve Hıristiyan tüccarların bir arada yaşadığı, ticari faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir ortam haline gelmiştir. Genellikle zeytin, pamuk, sebze ve meyve gibi belli başlı tarım ürünlerinin ticareti yapılmaktadır. 19. yüzyılda Kudüs Mutasarrıflığı dâhilinde bulunan Gazze ve Yafa gibi liman şehirleri Kudüs ticaretinin canlanmasına sebep olmuştur. Nitekim Gazze ve Yafa diğer Doğu Akdeniz limanlarıyla bağlantısı olan önemli noktalardır. Söz konusu bu liman şehirlerinde yasal ticaretin yanı sıra kanuna aykırı ticaret de gerçekleşmiştir. Kudüs Mutasarrıflığı dâhilinde kaçak ticaretin artmasının pek çok sebebi vardır. Özellikle 19. yüzyılda şimendifer hattının Kudüs'e kadar uzatılarak ulaşım ağının geliştirilmesi bu etkenlerden sadece birisidir. Söz konusu yapılan çalışmanın ana amacı: 19.yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kudüs Mutasarrıflığı dahilinde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerinin sebeplerini ve önleyici tedbirleri incelemektir. Yapılan çalışmanın ana kaynağı olan, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde bulunan Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Kudüs'teki kaçakçılığa ilişkin belgelerin 1886 ve 1914 yılları arasında yoğunlaştığı tespit edilmiş ve çalışma bu tarihler arasında sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda kaçak ticarete konu olan başta tütün, tuz ve silah olmak üzere çeşitli ürünler tespit edilmiştir. Bu nedenle her ürün kaçakçılığı ayrı olarak değerlendirilecektir. Özellikle kaçakçılığa zemin hazırlayan siyasi ve sosyal etkenler üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda arşiv belgelerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış gümrük uygulamaları ile ilgili çeşitli araştırma ve inceleme eserler göz önünde bulundurularak Kudüs Mutasarrıflığında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri incelenecektir.

ANAHTAR KELİMELE: Kudüs, Osmanlı Devleti, Kaçakçılık, Ticaret.

An Overview of Smuggling Activities in Ottoman Jerusalem

ABSTRACT: Jerusalem, which has maintained its religious status for centuries, has become a city where political strife has occurred not only because of its religious characteristics but also because of its strategic location. It was observed that the demographic structure of the 19th century

* Doktora Adayı, Tarih Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi/Türkiye, ozgetogral@gmail.com.

changed constantly due to political reasons. During this period, it became an environment where both Muslim and Jewish traders lived together and carried out their commercial activities. Generally, major agricultural products such as olives, cotton, vegetables and fruits are traded. Port cities such as Gaza and Jaffa, which were part of the Jerusalem Governorate in the 19th century, caused the revival of the Jerusalem trade. As a matter of fact, Gaza and Jaffa are important points that have connections with other Eastern Mediterranean ports. In addition to legal trade, unlawful trade also took place in these port cities. There are many reasons for the increase in illegal trade within the Jerusalem Governorate. One of these factors is the development of the transportation network by extending the Shimendifer line to Jerusalem, especially in the 19th century. The main purpose of the study is to examine the reasons and preventive measures of smuggling activities in the Jerusalem Governorate in the late 19th century and the first quarter of the 20th century. The main sources for the study are the archival documents concerning the smuggling in Jerusalem obtained from the Ottoman Archives within the Presidency of the State Archives were concentrated between 1886 and 1914 and the study was limited between these dates. In this context, various products, particularly tobacco, salt and weapons, which are subject to illegal trade, have been identified. Therefore, each product smuggling will be evaluated separately. In particular, political and social factors that prepare the ground for smuggling will be emphasised. In this context, in addition to archival documents, the smuggling activities in the Jerusalem Governorate will be examined by considering various research and investigation works related to the internal and external customs practices of the Ottoman Empire.

KEYWORDS: Jerusalem, Ottoman State, Smuggling, Trade.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Memlûk idaresi altındaki topraklara başlattığı seferler neticesinde; Suriye, Mısır, Filistin hâkimiyet altına alınmıştır. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı sınırlarına dâhil edilen Kudüs, dini ve siyasi özellikleri bakımından önem taşımaktadır (Ercan, 1988:10). Bu tarihten sonra Osmanlılar, şehrin geçmişten gelen önemine yakışır şekilde hizmette bulunmuşlardır. Bu hizmetlerden biri de imar faaliyetleri ve kentin güvenliğini sağlamak şeklinde kendini göstermiştir. Özellikle Sultan Süleyman döneminde, Müslümanlar açısından öneme haiz olan Harem-i Şerif alanında bulunan Kubbetü's-Sahrâ Camisi'nin onarılmaya başlanmasıyla imar faaliyetlerine hız verilmiştir (Avcı, 2004:36-37; Karabulut, 2019:91; Hathaway,2018:135). Söz konusu imar faaliyetleri ile gelişmeye başlayan Kudüs, Filistin'in en büyük kentlerinden biri hâline gelmiştir. Bilhassa, Kudüs'e gelen hacıların güvenliğini tehdit edecek unsurları ortadan kaldırmak, yerel beyleri kontrol altında tutmak ve Osmanlı idaresini bölgede sağlamlaştırmak için sancak beyi atanmıştır (Kasmo, 2019:184).

Kudüs, her ne kadar konum itibariyle doğrudan ticaret yolu üzerinde bulunmasa bile Suriye bölgesini, Mısır'a bağlayan ticaret yolu ağındadır. Öte yandan Şam-Kahire hac yolu, Taberiye Gölü'nü geçerek Akdeniz kıyılarına

varmakta ve ardından güneye ulaşmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı bölgenin güvenliğine önem verilmiştir (Singer, 2008: 10). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Kudüs'ün gelişim ve kalkınması için çeşitli faaliyetlere devam etmiştir (Kudumovic, 2019:191). Ancak XIX. yüzyılda meydana gelen siyasi gelişmeler, Kudüs'ün idari kurumlarını da etkilenmiştir. Nitekim 1831 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordunun Suriye ve Filistin'i işgal etmesiyle başlayan süreçte, Kudüs ve civarının ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkilenmiştir (Avcı, 2004:53; el-Asalı, 2002: 336). XIX. yüzyıl başlarında Kudüs'te ticaret gelişmemiştir. Şehirdeki ticari faaliyetler oldukça sınırlıdır. Sadece Nablus civarından buğday getirilmekle birlikte, yakın yerlere kısıtlı miktarda sabun ihraç edilmiştir (Ben-Arieh, 1985: 42).

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa yönetimi döneminde Kudüs, Şam eyaletine bağlanmıştır (Avcı, 2004: 53). Bu dönemde artan vergi ve zorunlu askerlik gibi uygulamalar isyanlara neden olmuştur. Dokuz yıl aradan sonra 1840 yılında tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınan Kudüs için yeni bir dönem başlamıştır. 1841 yılında Kudüs Sancağı, Şam Eyaleti'nden ayrılarak İstanbul'a bağlanmış ve idari yapısı yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu bu yeni düzenlemeyle Kudüs; Gazze, Yafa ve Nablus'u kapsayacak şekilde bölgenin idari merkezi haline getirilmiştir (Avcı, 2004:61; Satış, 2015:546; Yazbak, 2017:35-36). 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği yenilikler nedeniyle tekrar Şam Vilayeti'ne dâhil edilmiştir (Avcı, 2004: 60). XIX. yüzyılda, Kudüs'ün idari statüsünde meydana gelen değişiklikler, kentin gelişimine katkı sağladığı gibi, Avrupalı devletlerin bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca, Kudüs farklı din ve mezhebe mensup nüfusa sahiptir. Bu nedenle Avrupalı devletlerin, kutsal yerlerin korunması gibi konularda müdahalede bulunmaktan kaçınmadığı bir saha haline gelmiştir. Yabancı yatırımlarının arttığı bu dönemde, Kudüs ve civarının gelişimine katkı sağlayan ticari alt yapı oluşmaya başlamıştır. Ticari alt yapının yanı sıra idari alt yapı da oluşturulmuştur. Kudüs Belediyesinin 1863 yılında kurulması bu uygulamaya örnek teşkil edebilir (Karabulut, 2019:91; Gerber, 2015:258). Bölgenin ikinci belediyesi olan Yafa Belediyesi ise 1872 yılından kurulmuştur (Gerber, 2015: 258). Kudüs Belediyesinin, sur içi bölgesinden yerleşim alanına doğru ana caddelerin yapımı şehrin ticari ulaşım olanaklarına katkı sağlamıştır. Şehrin batısında bulunan Yafa kapısından itibaren doğuya doğru ilerleyen ana cadde ve Şam kapısından Davud kapısına giden yol Yafa'ya, Şam kapısı ise Şam'a bağlanmaktadır (Avcı, 2004:215; Aksu, 2015:438). Kentin yol çalışmaları ile başlatılan alt yapısı dışında 1864 yılında telgraf hattı tesis edilmiş, 1867 yılında ise postane açılmıştır (Karabulut, 2019:91; Kudumovic, 2019:198). Bu gelişmeler Kudüs Mutasarrıflığı dâhilinde bulunan kentlerin gelişimine katkı sağlamıştır. Özellikle Avrupalı devletlerin Yafa, Gazze, Hayfa gibi liman şehirlere konsolosluk açmaları Kudüs limanlarının ithalat ve ihracatında hareketliliğe neden olmuştur (Hülagu, 1998: 507). XIX. yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde meydana gelen söz konusu bu yenilik ve gelişmelerle ticari hacmi artmaya başlayan limanların sayısında artış görülmüştür. Buna paralel olarak kaçakçılık faaliyetleri Filistin bölgesinde

yoğunlaşmıştır. Kaçakçılık faaliyetlerinin temelinde İngiltere gibi büyük güçlerin çıkarlarıyla örtüşen gerçekler yatmaktadır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı hükümetinin tüm çabalarına ve bölgedeki Arap nüfusun tepkisine rağmen Siyonist taraftarı olan binlerce Yahudi, Filistin'e yerleşmiştir. Bunlar Orta ve Doğu Avrupa'dan göç etmişlerdir. Hatta 1876 yılından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Yahudi nüfusu bölgede üç katına çıkmıştır (Öke, 1982:89; Hourani, 2016:341). Osmanlı mali yapısını ve güvenliğini olumsuz etkileyen kaçakçılık faaliyetleri bu dönemde artmıştır.

1886-1914 Yıllarında Kudüs Mutasarrıflığı Dâhilinde Bulunan Kaçakçılık Mahalleri
XVIII. yüzyıl sonlarında Filistin bölgesinde meydana gelen siyasi değişiklikler, Yafa ve Akka gibi liman şehirlerinde Avrupalı tüccarların ticari faaliyetlerini etkilememiştir (Beinin, 2019: 61). Bilhassa XIX. yüzyılda ulaşım olanaklarının artmasıyla Yafa ve Gazze limanları, Filistin bölgesinin önde gelen ticari merkezleri haline gelmiştir. Özellikle kereste, demir, pirinç, kumaş gibi ürünlerin ithali ve bölgeye dağıtımında önemli rol oynayan bu limanlar (Hülagü, 1998: 509) Osmanlı iktisadi yapısındaki değişiklikleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Kudüs Mutasarrıflığı dâhilinde Rüşumat Emaneti ve Reji İdaresi gibi birimler bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde başta Fransız ve İngiliz olmak üzere geniş ticari imtiyaza sahip olan Avrupalı tüccarlar Kudüs ve civarında ticari faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bilindiği üzere Osmanlı iktisadi yaşamı, belli nizam ve kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ancak Kudüs Mutasarrıflığı ve mülhakatından olan liman kentleri, yasal olduğu kadar yasa dışı ticaretin gerçekleştiği alan hâline gelmiştir. Söz konusu kaçakçılığın faal olduğu liman kentlerinin özelliklerine değinmek yerinde olacaktır.

Yafa Limanı

Yafa limanı XIX. yüzyılda önemi artan limanlar arasındadır. Bulunduğu konum nedeniyle hac yolu güzergâhındadır. Nitekim; Levi Parsons adlı Amerikalı misyonerin 12 Şubat 1821 tarihli mektubunda belirttiğine göre Yafa limanı oldukça önemli bir merkezdir. Rusya'dan ve Anadolu'dan gelen hacıların büyük bir kısmı bu limandan karaya çıkmaktadır. İncil ve diğer kitaplar vergi ödenmeksizin gümrük dairesine indirilmektedir. Aynı zamanda Kudüs'e nakil ücreti alınmamaktadır (Aksu, 2015:224). Ayrıca, 1892'de Filistin bölgesini Akdeniz limanlarına bağlayan yolların bulunması, Yafa limanının stratejik öneminin artmasında önemli etkiye sahiptir. Bu dönemde Kudüs'ü, Yafa ve Nablus gibi kentlere bağlayan otoyol ve mıcır kaldırımlar yapılmış, ulaşım olanakları iyileştirilmiştir (Kudumovic, 2019: 198). Bölgenin ticari faaliyetlerinde merkez hâline gelmesi, Kudüs'ü diğer liman şehirlerine bağlayan Yafa limanında XIX. yüzyılda ticari hinterlandın artmasına sebep olmuştur. Fakat Yafa limanındaki ticari hareketliliği sadece kara yolu ve deniz ulaşım olanaklarıyla açıklamak mümkün değildir.

Özellikle, Fransız demiryolu şirketi tarafından yapılan Yafa-Kudüs hattı bu noktada önemlidir. Zira Filistin bölgesinde yapılan ilk demiryolu Fransız şirketi

tarafından yapılan Yafa-Kudüs hattıdır (Gülsoy, 2013:262). Kara, deniz ve demir yolu ulaşımıyla birlikte uluslararası ticarete Yafa limanı ön plana çıkmıştır. Yafa'nın, ticari hareketliliğinde başta İngiltere olmak üzere Avusturya, Fransa ve Rusya önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı bandıralı gemilerin payı oldukça kısıtlıdır. Ayrıca buraya Avusturyalılara ve İngilizlere ait olan şirketlerin gemileri uğramaktadır. Söz konusu bu şirketlere ait gemiler; Marsilya, Liverpool, Londra gibi Avrupa limanlarına uğradıkları için Yafa limanı ile bağlantı sağlamışlardır (Avcı, 2015: 392).

Kudüs'te yapılan ithalatın çoğu Marsilya ve Trieste limanlarına yapılmıştır. Trieste'den, Kudüs'e cam, kereste ve mobilya; Marsilya'dan, ipek, yünlü ürünler ve metal eşyalar ithal edilmiştir. İngiltere'den ise pamuk ve yün getirilmiştir (Ben-Arieh, 1985: 43). İthal edilen ürünler arasında deri, pirinç, kahve yer almaktadır (Avcı, 2015: 393; Büssow, 2015:123). Yafa limanı ve civarı tarım ürünlerinin yetiştirilmesine uygundur. Bu nedenle tahıl, zeytinyağı, susam tohumu gibi tarım ürünleri ihraç edilmiştir. Bilhassa Yafa'da üretilen portakallar bölgenin dış ticaretinde önemlidir (Hourani, 2016: 345; Ben-Arieh, 1985: 43).

Gazze Limanı

Şam ile olan bağlantısı nedeniyle Mısır'a varan önemli deniz yolu ulaşımı ağındadır (Gülsoy, 2013: 272). Bulunduğu konum itibarıyla Hac yolu üzerinde uğrak noktalardan biridir. Bu kapsamda, Suriye'den gelen hacılar ve Anadolu hacılarının kullandığı güzergâh arasındadır. Mısır üzerinden Kızıldeniz'e ardından Cidde'ye ulaşan bu hat 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra eski önemini kısmen kaybetmiştir. Dolayısıyla bu durum Gazze tüccarlarını olumsuz etkilemiştir (Bilge, 1996:535).

Tahıl üretiminin yoğun olduğu Filistin bölgesinde, Gazze arpa ihracatıyla ön plana çıkmaktadır (Hülagü, 1998:509). Burada zeytin ve tütün üretimi de yapılmaktadır (Aksu, 2015:430). Yafa limanı kadar ticari hareketliliğe sahip olmasa bile Kudüs'e olan yakınlığı nedeniyle ticari emtianın dağılımında bilhassa kaçak eşya nakliyatında önemli bir yere sahiptir. Nitekim burada tütün ve tuz gibi ticari emtia kaçakçılığına sıkça rastlanmaktadır. Gazze ve Yafa limanları dışında Kudüs merkez olmak üzere, mutasarrıflık dâhilinde bulunan karyelerde de kaçakçılık faaliyetlerine rastlamak mümkündür. Bilhassa Medvel Karyesi civarında yapılan kaçak tuz nakliyatı buna örnektir (BOA, DH.MTV, 32/5).

Kudüs Mutasarrıflığı Dâhilinde Kaçakçılık Faaliyetlerine Konu Ürünler Tuz Kaçakçılığı

Osmanlı İmparatorluğu, öteden beri tuz üretimi, dağıtımı ve ticaretini vergiler aracılığıyla denetim altında tutmuştur. Ancak, XIX. yüzyılda önemli bir gelir kaynağı olan tuz gelirlerinin idaresi değişmiştir. Zira, Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı maliyesinin yükü artmıştır. Bu nedenle dış borçlanma yoluna giden devlet, borçların düzenli ödenmesi için 1881 Muharrem Karamamesi ile Düyûn-ı Umumiye İdaresini kurmuştur. Tuz, tütün, müskirat gibi önemli vergi kalemleri bu idareye bırakılmıştır (Tabakoğlu, 2016: 776-777; Küçük ve Ertüzün,

1994:59). Belli nizam ve kurallar çerçevesinde üretim ve satışı yapılan ve devlet tekelinde bulunan tuz, kereste gibi birçok ürünün kanun ve nizama aykırı ticareti XIX. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Hatta bu durum o kadar ciddi bir boyut kazanmıştır ki, 1881 Muharrem Kararnamesi ile Babiâli, kaçakçılıkla mücadele konusunda Düyûn-ı Umumiye İdaresine yardım etmeyi taahhüt etmiştir (Önsoy, 1999: 407).

Daha önce belirtildiği üzere XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz limanlarında sıklıkla karşılaşılan tuz kaçakçılığı, Kudüs Mutasarrıflığına bağlı olan karye ve liman şehirlerinde gerçekleşmiştir. Bilhassa Gazze ve civarında tuz kaçakçılığı ön plana çıkmıştır. Örneğin, 1900 yılında Gazze'ye yakın olan el-Ariş'ten ve diğer Mısır hudutlarından, kente tüccarlar tarafından nizama aykırı olarak tuz nakli yapılmıştır (BOA, DH.TMIK.S, 25/61). Ayrıca 1910 yılında, Gazze'nin Beni Süheyla karyesi civarında Düyûn-ı Umumiye İdaresi kolcuları ve hükümet memurları tarafından ele geçirilen tuzlar, ahali tarafından zorla geri alınmıştır. Bu duruma, "tuz kaçakçılığı"na karşı gerekli tedbirleri almayan kolcuların ve memurların sorumsuz tavırları sebep olmuştur (BOA, DH.MUİ, 139/8). Ancak daha sonra Gazze Kaymakamının Maliye Nezaretine bildirdiğine göre ahalinin aldığı kaçak tuzlar, Düyûn-ı Umumiye İdaresine teslim edilmiş ve ceza-ı nakdi olarak beş bin kuruş tahsil edilmiştir. Ayrıca kaçak tuzun kolcular ve hükümet memurları tarafından ele geçirildiği sırada uygunsuz hareketi görülenler hakkında gerekli işlem yapılmıştır. Bu bağlamda kaçak tuzun müsaderesi sırasında kanuna aykırı davranışta bulunanlar hakkında takibat başlatılmış ve cezalandırılmışlardır (BOA, DH.İD, 94 /3). Kolcu ve memurların bu tutumları veya yerel idarenin denetimi, tuz kaçakçılığının boyutlarını tam olarak göstermese de Gazze yakınlarında yapılan tuz kaçakçılığı Osmanlı hazinesini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Nitekim 1911 yılında Medvel karyesine bir saat mesafede bulunan mahalde Gazze'den gönderilen seyyar muhafaza kolcuları, tuz kaçakçılarıyla karşılaşmıştır. Kaçakçılar ve kolcular arasında arbede meydana gelmiştir. Nizam gereği zabita memurları tarafından başta tuz olmak üzere, tuz kaçakçılarına ait olan merkeb ve develere el konulmuştur. Ancak Gazze Kaymakamı, kaçakçılara ait olan hayvanları Düyûn-ı Umumiye İdaresi'ne teslim etmemiştir. Kaymakamın ve zabita memurlarının bu uygunsuz davranışı, Kudüs Sancağı Meclis İdaresi'ne taşınmıştır. Ardından Kaymakam hakkında tahkikat başlatılmış ve dava açılmıştır. Tahkikat sonucunda, kaçakçılara ait olan hayvanlar zabita memurları marifetiyle idare kolcularından zorla alındığı ve bu yük hayvanlarının satıldığı tespit edilmiştir (BOA, DH. MTV, 32/5).

Tütün Kaçakçılığı

Başlangıçta, tütün gümrük resmi iltizama verilmemiş ve emaneten idare edilmiştir (Ünal, 2007, 18). Ancak daha sonraki yıllarda tütün mukataası oluşturulmuştur. Bu durum Tanzimat Dönemine kadar devam etmiştir. 1860 yılında ise tütün ithali yasaklanmış ve tütün ticareti tekel haline getirilmiştir (Güran, 2014, 320). Osmanlı Devleti'nin önemli vergi kalemlerinden biri olan tütün geliri, tuz gelirlerinin idaresinde olduğu gibi, 1881 Muharrem Kararnamesi

ile Duyûn-ı Umûmiye İdaresine bırakılmıştır (Tabakoğlu, 2016:776-777; Küçük ve Ertüzün, 1994: 59-60; Pamuk, 2005:232). 1883 yılında ise Duyûn-ı Umûmiye İdaresine bağlı olarak “Memalik-i Osmanlı Duhanları Müsterekü’l- Menafaa Reji Şirketi” kurulmuştur. Söz konusu bu şirket, Osmanlı İmparatorluğu’nun tütün gelirlerine ortak olmak amacıyla ve devletin dış borçlarının ödemesi için yabancı sermaye ile kurulmuştur (Pamuk, 2005: 232; Kazgan, 2005: 155-156).

XIX. yüzyılda çiftçinin ektiği tütün üzerinden öşür vergisi alınırken satıcıdan ise müruriye resmi ve bey’iyye resmi alınmaktadır (Yılmaz, 2005, 204; Keskin ve Yaman, 2013: 63). Ancak farklı tarihlerde düzenlenen nizamnameler aracılığıyla tütünün üretimi ve satışı gibi tüm evreleri denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Alınan vergiler, tütün miktar ve özelliğine göre farklılık göstermektedir. Örneğin, 11 Ocak 1874 tarihli nizamnameye göre: mürûriye resminin tarifesi kıyye başına 3 kuruş olarak belirlenmiştir (Yılmaz, 2012: 3).

Tütün üretim ve ticareti, düzenlenen nizamnamelerle denetim altına alınmıştır. Ancak nizama aykırı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ruhsat almaksızın tütün ekimi ve gümrük resmi ödenmeksizin tütün naklinin arttığı bilinmektedir. XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz limanlarında yaygınlaşan tütün kaçakçılığı, Kudüs Mutassarrıflığının sınırları dâhilinde ciddi boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Gazze’de tütün kaçakçılığının her geçen gün arttığı görülmüştür. 1886 yılında Liva İdare Meclisinin, Reji’ye ait olan işlere baktığı sırada kaçakçılığın arttığı ve kaçakçıları teşvik eden kişinin Müftü Efendi olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Reji şirketi menfaati göz önünde bulundurularak şartname hükmünce, gerekli uygulama yapılacağı konusunda kararlı olan Reji Komiserliği, durumu Kudüs Mutassarrıflığına ve Maliye Nezaretine bildirmiştir (BOA, DH.MKT, 1374/3). Fakat dört ay sonra Kudüs Mutassarrıflığı, iddiaların asılsız olduğunu Maliye Nezaretine beyan etmiştir. Kudüs Sancağı’nda tütün kaçakçılığı artmasına rağmen Liva İdare Meclisinin, Reji’nin işlerine asla bakmadığı ve aynı zamanda Müftü Efendi hakkındaki iddianın asılsız olduğu bildirilmiştir (BOA, DH. MKT, 1392/56).

Belirtildiği üzere Reji İdaresi ve yerel idare arasında uyumsuzluk olduğu kesindir. Öyle ki, Reji memurları ve tütün ziraatıyla meşgul olan çiftçi arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiş ve durum yargıya taşınmıştır (BOA, DH.MKT, 90/27). Bunun dışında Reji İdaresi, Filistin kıtasında tütün ve tönbekü satın alınmasını beş sene müddetle “Einstein Kumpanyası” namıyla ecnebi Musevilerden oluşan bir şirkete devretmiştir. Söz konusu şirket, Reji şartnamesi ve talimat ahkamına riayet etme hususunda, tütün çiftçilerine envai şekilde zorluk çıkartmıştır. Bu durumu belirten Gazze kazası tütün çiftçileri, Maliye Nezaretine arzuhal göndermişlerdir. Yetmiş dört kişinin mührünü içeren bu arzuhal Gazze kazasındaki tütün üreticilerinin, uygulamalarından ne derecede şikayetçi olduklarını göstermek için yeterlidir (BOA, BEO, 776/57418).

Kaçak tütünün nereden temin edildiğine ilişkin pek fazla bilgi olmamasına rağmen, yabancı postalarıyla da Osmanlı topraklarına tütün, sigara paketi gibi pek çok ürün getirildiği bilinmektedir. 1910’lu yıllarda yabancı postalar aracılığıyla

Kudüs havalisine tütün, sigara paketi gibi mevad-ı memnuanın bulunduğu paketler gelmektedir. Bilhassa Kudüs'teki Avusturya Postanesi, tütün ve sigara paketi gibi ürünleri bölgeye dağıtmakta önemli role sahiptir. Bu durum Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Yabancı posta şirketleriyle, tütün ve tütün ürünleri sevkinin sonlandırılması için konsolosluklara kesin tebligatta bulunulmuştur. Bu kapsamda, ithali yasak olan tütün ürünlerinin Rüsumat İdaresine bırakılması gerektiği Dersaadet Avusturya Posta Müdüriyetine, Hariciye Nazırı namına müsteşar tarafından bildirilmiştir (BOA, DH.İD, 121/13). Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Kudüs'te artan tütün kaçakçılığının sebepleri arasında: Asayişin sağlanmaması, Reji İdaresinin uygulamaları ve yabancı postalarının faaliyetleri bulunmaktadır.

Silah Kaçakçılığı

XIX. yüzyılın siyasi ve toplumsal kaos ortamında asayiş tehdit eden silah kaçakçılığı artmıştır. Esasen iç isyanların arttığı dönemde, Avrupalı devletlerin müdahalesi nedeniyle silah kaçakçılığı ülke dahilinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı sınırları dâhilinde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerine konu olan silah ve patlayıcı maddeye Kudüs ve civarında rastlamak mümkündür. Zira daha önce belirtildiği üzere birçok ırk, din ve mezhebi barındıran Kudüs'e, Avrupalı devletlerin artan ilgisi kaçakçılık faaliyetlerinin artmasındaki sebepler arasındadır. Nitekim Avrupa'dan, Kudüs Sancağı'na getirilen silahlar bunun kanıtı niteliğindedir. Örneğin, 1899 yılında Gazze'ye yakın olan el-Ariş'ten, İngilizlerin silah ithal ettiği bilinmektedir. Ayrıca İngilizlerin bölgeye ihraç ettiği Winchester tüfekler, tüccarlar aracılığıyla Suriye bölgesindeki Araplara satılmıştır (BOA, DH.TMIK.S, 25/61).

Belli aralıklarla çeşitli önlemler alınsa bile Gazze ve Yafa sahillerinden kaçak silahlar Kudüs üzerinden tüm Filistin sahillerine aktarılmıştır. Kudüs ve civarına kaçak silah ticaretinin artmasında yerel idarenin dikkatsizliği sebep olmuştur. Nitekim 1897 yılında Yafa ve Gazze Kaymakamları, sahillere eşya-ı memnua ve silah gibi mühimmatın çıkarılmasına müsaade edilmediğini, Kudüs Mutasarrıflığına beyan etmiştir. Kudüs Mutasarrıfı Tevfik, Gazze ve Yafa Kaymakamlarının bu ifadesini dikkate almış olacak ki Gazze ve Yafa sahillerinden silah ihracına fırsat verilmediğini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir (BOA, DH. ŞFR, 237/125). Kaçakçılığı önlemek için yüklü maliyet gerektiren tedbirler alınmasına rağmen dikkatsiz davranılmıştır. Bilhassa, Kudüs ahalisinden olan ve silah kaçakçılığını kendisine zanaat edinen Halik Rasasi adlı şahıs, jandarma mülazım-ı evvelliğine tayin edilmiştir (BOA. ZB. 443/125). Asayişin sağlanması görevini üstlenen jandarma teşkilatında silah kaçakçısına yer verilmesi bunu kanıtlamaktadır.

Kudüs Sancağı'nda bilhassa Gazze limanı, silah kaçakçılığının merkezi konumundadır. Genellikle kaçırılan silah ve mühimmatın miktar ve cinsi hakkında kısıtlı bilgi olduğu için kesin bir yargıda bulunmak olanaksızdır. Ancak Gazze sahilinde fırtınaya tutulup karaya çarparak parçalanan, kaçakçı gemisinin yükü, silah kaçakçılığının boyutunu gözler önüne sermektedir. Parçalanan kaçakçı

gemisinde yer alan silah ve patlayıcı miktarı; 67 adet garra ve mavzer, 2 adet revolver, 500 küsür garra ve martini fişenk, 30 kutu torpil kapsülü, 75 adet balık torpili ve süngüdür. Söz konusu silah ve patlayıcı maddelerin zabıta tarafından ele geçirildiği ve kaçakçıların tutuklandığı Rüsumat Emanetine bildirilmiştir (BOA, Y. PRK. ML, 27/29).

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, Kudüs'te halkın silahlanmasını önlemek için tedbir almıştır. Örnek vermek gerekirse: 1908 yılında Kudüs Mutasarrıfının, Dâhiliye Nezaretine bildirdiği üzere Gazze kazasındaki ahaliden alınan silahlar mahalli kaymakam tarafından gönderilmemiştir. Buna ilaveten Birüsseba kazası ahalisinden, şimdikiye kadar silah müsadere edildiğine dair herhangi bir bilgi ve kayıt bulunmadığı Kudüs Mutasarrıflığı tarafından merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.TMIK. M, 263/60).

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl ilk çeyreğinde merkez ve mahalli idareler arasındaki iş birliğine rağmen silah kaçakçılığı engellenememiştir. Nitekim, posta ile gelen mühimmat dahi bulunmaktadır. Örneğin; Kudüs'te Dömenkan Manastırı namına gelen eşya arasında 48 adet çivili ahşap gülle ortaya çıkmıştır. Yafa Rüsumat İdaresi tarafından el konulan bu güllerin bir adedi postaya teslim edilerek Dersaadet'e gönderilmiş diğer bir adedi, Beyrut'ta oluşturulan komisyon tarafından parçalanmıştır. Geri kalan kısmı ise Tophane-i Amire'ye teslim edilmek üzere Dersaadet'e hareket eden Hasan Paşa Vapuru'nun süvarisine verilmiştir (BOA, Y.MTV, 96/60).

Patlayıcı Madde Kaçakçılığı

Sanayi ve tababet alanında kullanılan kimyevi maddeler, kaçakçılık faaliyetlerine konu olan ürünler arasındadır. 1877 yılında Yafa Kaymakamlığına gönderilen mektupta, Yafa sahilinde gezen Bergolet isimli geminin patlayıcı madde ile yüklü olduğu ve bu yükü Yafa, Gazze ve Hayfa limanlarına çıkarılacağı ihbar edilmiştir. Bunu engellemek için liman ve sahillere memurlar gönderilmiştir (BOA. DH.ŞFR, 109/9). Patlayıcı madde kaçakçılığına verilebilecek bir başka örnek ise 1897 yılında Gazze'de, otuz sandık dolusu "Klorat dö posat ve Klorat dö sut" adlı maddeler ele geçirilmiştir. Müsadere edilen otuz sandık dolusu kimyevi madde askeriye teslim edilmiştir. Özellikle Klorat dö posat gibi fişek ve benzeri patlayıcı üretiminde kullanılan ürünlerin getirilmesine aracılık eden deveciler hakkında takibat başlatılmıştır (BOA. DH.ŞFR. 212/88).

DİĞER KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİ

Hayvan Kaçakçılığı

Kudüs'te, tuz, tütün, silah dışında sınırlı da olsa Kudüs Mutasarrıflığında, hayvan kaçakçılığı da yapılmıştır. Nitekim bu dönemde Kudüs sahillerinde hayvan ihracatı yasaklanmıştır. Bu dönemde Kudüs sahillerinde hayvan ihracının yasak olmasına rağmen kaçak yollardan hayvan ihraç edildiği de Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Hayvan ihraç yasağının devam ettiği ve Beyrut ve Kudüs sahillerinin muhafazasının sağlanması için dikkat ve itina edilmesi gerektiği Suriye

Valisi tarafından bildirilmiştir (BOA. BEO. 47/3512). Ne tür ve cins hayvan kaçırıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte sadece önlem alındığı bilinmektedir. Ancak hayvan kaçakçılığı Gazze'den Mısır yönüne doğru olmuştur. Önlem olarak da Gazze ve civarında Mısır hududuna yakın bir noktada daimî surette bulundurulmak üzere esterli bir süvari müfreze teşkil edilmiştir (BOA.DH.TMIK.S, 25/61).

Mektup Kaçakçılığı

Osmanlı sınırlarında XVIII. yüzyılın sonundan itibaren yabancı postanelerin varlığı artış göstermiştir. Özellikle ilk yabancı postane 1746 yılında Avusturyalılar tarafından açılmıştır. 1748 yılında Ruslar, 1812'de Fransızlar ve 1832'de İngilizler postane açmıştır (Demir, 2005: 171; Yazıcı, 1985: 1647). Osmanlı İmparatorluğu, yabancı postanelerin kapatılması için girişimlerde bulunmasına rağmen bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Devlet, posta taşımacılığını kendi tekelinde tutmak için bilhassa II. Meşrutiyet döneminde iletişim ağında yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerin amacı, yabancı postalar aracılığıyla silah, kaçak eşya ve zararlı yayınların Osmanlı topraklarına naklini önlemektir (Demir, 2005: 173).

Belli kural ve nizamlar çerçevesinde gerçekleşen posta taşımacılığı her yönüyle denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Posta pullarının ve posta zarflarının temini dahil olmak üzere satışına kadar iletişim alanındaki her türlü hareketlilik devlet denetimindedir. Ecnebi postalarının gümrüklere girişinde farklı uygulamalar mevcuttur. Örneğin; Yafa ve Kudüs'te bulunan Avusturya postaneleri, Osmanlı postaneleri gibi postalarını, gümrüğe sevk etmeden nakletmek istemişlerdir. Ancak posta paketlerinin, postanelerde bulunan gümrük memurları tarafından kontrollerinin yapılması hususunda Posta ve Telgraf Nezaretine bildirilmesi gerekmiştir (BOA. HMŞ. İŞO, 62/13).

Her ne kadar denetim altında tutulmaya çalışılsa da Avrupalı devletlere ait posta şubelerinin kaçakçılık faaliyetleri üzerindeki etkisi bilindiği gibi yabancı devletlere ait kumpanyaların etkisi de büyüktür. Özellikle, 1900 yılında yapılan mektup kaçakçılığı olayı, Kudüs'te meydana gelen kaçakçılığın boyutlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Nitekim, Kudüs'te bulunan "Mezgabı'l-Avaş" adlı Musevî Hastanesinde hademe olarak görev yapan Nekri adlı şahsın, şimendifere teslim etmek istediği pul çantasının içinden çıkanlar bunu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu çantadan kapalı mektuplar dahil olmak üzere çeşitli posta evrakı çıkmıştır. Kudüs'te öteden beri süregelen mektup kaçakçılığı faaliyetlerinin meydana geldiği ve hatta mektup kaçakçılığı için kumpanya teşkil edildiği ortaya çıkmıştır. Mektup kaçakçılığına sebep olan asıl kişinin Şimendifer Direktörü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kaçak mektupları dağıtan kişilerin Rus Konsolos memurları olduğu anlaşılmıştır. Şimendifer Kumpanyasının, Kudüs'e zararlı ve yasak evrak girişi sağlamaya ve mektup kaçakçılığına devam etmemesi gerektiği hususunda Rusya Sefaret'i'ne tebligatta bulunulmuştur. Ayrıca durum Telgraf ve Posta Nezaret'i'ne, Hariciye Nezaretine, Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirilmiştir (BOA. DH.MKT, 2333/107).

Mektup kaçakçılığının yanı sıra kaçak posta pulu ve posta evrakı satışı yapan dükkân ve bayiler bulunmaktadır. Örneğin, 1914 yılında Avusturya tebaasından olan Salomon adlı Musevi'nin kanuna aykırı şekilde posta pulu satmakta olduğuna dair ihbar üzerine tahkikat başlatılmıştır. Devlet tarafından belirlenen fiyatın üstünde pul satışı yaptığından şüphelenildiği için kanuna aykırı pul satışının önlenmesi amacıyla polis tarafından takibata devam edilmiştir (BOA, DH.İD. 194/29). Avrupalı devletlere ait posta şubeleri ve kumpanyalarının kaçakçılık faaliyetleri üzerindeki etkisi açıktır. Tüm bu nedenlerden dolayı hem ticari açıdan hem de güvenlik açısından tehdit unsuru olarak görülen yabancı posta şubeleri 1 Ekim 1914 tarihli kanunla kapatılmıştır (Varlık, 1985: 1656). Bu tarihe kadar çeşitli kaçak eşya başta olmak üzere kaçak mektup ve posta evrakının nakline devam edilmiştir.

Tarihi Eser Kaçakçılığı

Kudüs ve civarı, tarihi geçmişi nedeniyle arkeolojik eserlerin yoğun bulunduğu bir bölgedir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren, tarihi eserlerin tespiti ve toplanması gibi faaliyetlere başlandığı bilinmektedir. Nitekim; Bâb-ı Âli, 1840'lı yıllarda eski eserlerin tespit edilerek değerli olanların merkeze gönderilmesi hususunda vilayetlere genelge göndermiştir (Ortaylı, 1985: 1599). Ayrıca, eski eserlerin muhafazasına önem verilmiş ve bunun için 14 Şubat 1869 tarihli ilk "Âsâr-i Atika Nizamnamesi" hazırlanmıştır (Şimşek ve Dinç, 2009:107). XIX. yüzyılda Avrupalıların, Kudüs'e artan ilgileri ve kaçakçılık faaliyetlerine etkileri göz önüne alındığında, tarihi eser kaçakçılığının yapılmaması mümkün değildir.

Bu kapsamda; 1903 yılında vilayetlere bildirildiği üzere, Suriye, Fenike ve Filistin gibi tarihi öneme sahip olan yerlerde harabeleri ve mağaraları arayarak eski eser bulan kişiler bulunmaktadır. Bu durum tarihi eserlerin yabancıların eline geçmesine sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa'da eski eserlere ilişkin kitapların içeriğinde, aşırı nadir eserlerden bahsedilmektedir. Bu durum, Müze-i Hümâyûn'a zarar verdiği için ciddi tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir. Tedbir kapsamında hem gümrük idarelerinin hem de sahil muhafaza memurlarının dikkat etmesi gerektiği, Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü tarafından Rüşumat Emanetine bildirilmiştir (BOA. DH. HMS, 9/4). Tüm bu uyarılara rağmen tarihi eser kaçakçılığına devam edilmiştir. Nitekim bu yönde gelen ihbarlar bulunmaktadır. Özellikle 1910 yılında Gazze kazasında yer alan harabe içindeki tarihi eserlerin, hükümete haber verilmeden satıldığı ihbarı gelmiştir. Bunun üzerine, Kudüs Mutasarrıflığına durumun tahkik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca dışarıya tarihi eser satışının engellenmesi için memurların dikkatli olması gerektiği hususunda Kudüs Mutasarrıflığı dahil olmak üzere gerekli birimlere tebligatta bulunulmuştur (BOA. MUİ, 86/3).

KAÇAKÇILIĞIN ÖNLENMESİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER

1886- 1914 yılları arasında Kudüs Sancağı'nda, kaçakçılık faaliyetlerini önlemek için çeşitli tedbirler alınmıştır. Tütün, tuz, silah başta olmak üzere birden çok ürün, kaçakçılık faaliyetlerine konu olmuştur. Ayrıca kaçakçılık faaliyetleri hem kara

sınırından hem de deniz yolu kullanılarak yapıldığı için alınan tedbirler farklılık göstermektedir. Kudüs Sancağı dâhilinde gerçekleşen tuz kaçakçılığını önlemek için seyyar muhafaza kolcuları, zabıta memurları, Düyûn-ı Umumiye İdaresi kolcuları gibi memurlar görevlendirilmiştir. Fakat kaçakçılığa göz yuman kaymakam gibi yerel idareciler ve zabıta memurlarının tutumları nedeniyle tuz kaçakçılığı önlenememiştir. Tedbirler kapsamında özellikle, tuz kaçakçılarına yönelik başlatılan tahkikat sonucu açılan davalar hukuki açıdan önemlidir (BOA. DH.MUİ, 139/8). Ayrıca meydana gelen silah ve tuz kaçakçılığını önlemek amacıyla, Gazze cihetinde, hududa yakın noktada, daimî olarak esterli bir müfreze görevlendirilmesi gerekmiştir. Söz konusu bu esterli süvari müfreze 150 kişiden oluşmaktadır (BOA. DH.TMIK.S, 25/61).

Bu kapsamda kaçakçılığın önlenmesi hususunda oluşturulacak birimlerin maliyeti ön plana çıkmıştır. Bu nedenle tedbirlerin mali boyutuna da değinmek yerinde olacaktır. Nitekim; Esterlerin (katırların), bedeli 187500 kuruştur. Eğer esterler, Düyûn-ı Umumiye İdaresi tarafından satın alınacaksa senelik olarak 160000 kuruştur (BOA. DH.TMIK.S, 25/61). Esterlerin bedeli dışında, masraf olarak esterlerin ihtiyacı için saman ve arpa bedeli de ayrı bir gider kalemini ortaya çıkarmıştır. Özellikle, müfreze oluşturulduktan birkaç yıl sonra esterlerin saman ve arpa masrafı, Beyrut Vilayeti hasılatı rûsûmiyesinden alınmadan mübayaa edilmiştir. Diğer vilayetlerde olduğu gibi esterlerin masrafının ödeme sorumluluğu mahalli hükümete aittir. Bu nedenle masrafların Kudüs Sancağı'na ait olduğu Beşinci Ordu-yı Hümâyun Müşiriyeti tarafından bildirilmiştir (BOA. DH.MKT, 733/13). Buna ilaveten denizden gelecek kaçak silah ve benzeri eşya-ı muzırta sevkiyatının önlenmesi için Hayfa ve Yafa arasındaki sahilleri gözetlemek ve korumak amacıyla vapur ve karakol müfrezesi bulundurulması gerekmiştir (BOA.BEO, 513/38418).

Herhangi bir kaçakçılık faaliyetine meydan verilmemesi için alınan askeri tedbir bunlarken kaçakçılığa müsait olabilecek yerlerde tehcir politikası da alınan tedbirler arasındadır. Örneğin, Hayfa ve Yafa arasında Sadık Paşa mirasına ait olan arazi, Kudüs Rum Patriği Damyanos Efendi tarafından satın alınmıştır. Satın alınan arazinin kaçakçılığa müsait bir yer olmasından dolayı bu arazi üzerinde yaşayan Bosna muhacirleri göç ettirilmiştir (BOA, BEO, 4180/313429).

SONUÇ

1886-1914 yılları arasında Kudüs Sancağı'nda yapılan kaçakçılık faaliyetleri, Osmanlı mali yapısını etkilediği kesindir. Nitekim; tuz, tütün gibi ürünler önemli vergi kalemleridir. Kaçırılan ürünlerin çeşitliliği göz önüne alındığında, sadece iktisadi açıdan olumsuzluk yaratmamıştır. Aynı zamanda kültürel mirasın kaybına yol açan tarihi eser kaçakçılığı da yapılmıştır. Özellikle Tanzimat döneminden sonra tarihi eserlerin korunmasına yönelik politika izlenmiştir. Fakat tarihi eser kaçakçılığı devam etmiştir. Ayrıca Kudüs Sancağı'nda, güvenliği tehdit eden silah kaçakçılığı ve patlayıcı madde kaçakçılığı Yafa'ya nazaran daha çok Gazze'de gerçekleşmiştir. Esasen tuz ve tütün kaçakçılığı da Gazze'de daha yoğundur. Bu

nedenle Kudüs Sancağı dâhilinde kaçakçılık faaliyetlerinin Gazze ve civarındaki hudut noktalarında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Öte yandan, mektup kaçakçılığı için kumpanya teşkil edilmesi ve kaçak mektupları dağıtan kişilerin Kudüs'teki Rus Konsolosluk memurlarının olması dikkate değerdir. Ayrıca İngiliz tüccarlar aracılığıyla kaçak silah getirilmiştir. Ecnebi postaları aracılığıyla da tütün ve sigara ürünleri getirilmiştir. Bu nedenle kaçakçılık faaliyetlerinde Avrupalı devletlerin etkisinin olduğu düşünülebilir. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde Filistin'e yapılan Siyonist destekli Yahudi göçünün ardından, 1917 yılında Kudüs'ün, İngilizler tarafından işgal edilmesi durumu kanıtlar niteliklidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BEO. 47/3512; 513/38418; 776/57418; 4180/313429.
 DH.HMŞ, 9/4.
 DH.HMŞ. İŞO, 62/13.
 DH. İD, 94/3; 121/13; 194/29.
 DH. MKT, 90/27; 733/13; 1374/3; 1392/56; 2333/107.
 DH. MTV, 32/5.
 DH.MUİ, 86/3; 139/8.
 DH. ŞFR, 109/9; 212/88; 237/125.
 DH.TMIK. M, 263 /60.
 DH.TMIK.S, 25/61.
 Y. PRK. ML, 27/29.
 Y.MTV, 96/60.
 ZB, 443/125.

Araştırma ve İncelemeler

- Aksu, A. (2015). Osmalı'da İki Amerikalı Misyoner Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları 1819-1925, (Yay. Haz. A. Aksu), İstanbul: Dergah Yayınları.
 Avcı, Y. (2004). Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914), Ankara: Phoenix Yayınevi.
 Avcı, Y. (2015). "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin'in Limanı Yafa: Bir Çatışma ve Rekabet Odağı", Tarih İncelemeleri Dergisi, 30/2, 385-411.
 Beinin J. (2019). Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler, (D. Karakaya, Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
 Bilge, M.L. (1996). "Gazze", DİA, 13, 534-536.
 Ben-Arieh, Y. (1985). *Jerusalem in the 19th Century the Old City*, New York: St.Martin's Press.
 Büssov, J. (2015). "Zihin Haritaları: Geç Osmanlı Döneminde İki Filistin Gazetesinin Akdeniz Dünyası", Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri, (N. Berktaş, Çev.), (B. Kolluoğlu ve M. Toksöz, Yay. Haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
 Demir, T. (2005). "Salih Zeki ve 'Ecnebi Postahaneleri'nin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, VII/1, 169-185.
 el-Aselî, K. C. (2002). "Kudüs", DİA, 26, 334-338.
 Gerber H. (2015). "Tanzimat'a Yeni Bir Bakış: Kudüs Vilâyeti", (H. Kaynar Çev.), Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (ed. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu), (s.243-263), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Gülsoy, U. (2013). "Osmanlı Devri Suriye/Filistin ve Yemen Demiryolları", Osmanlı'da Ulaşım, (Ed. V.Engin ve A. Uçar ve O. Doğan, (s.261-287), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Güran, T. (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hathaway, J. (2018). Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları, (G. Ç. Güven, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hourani, A. (2016). Arap Halkları Tarihi, (Y. Alogan, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hülagü, O. (1998). "Osmanlı'nın Son Döneminde Filistin'in İçtimai ve İktisadi Durumuna Bakış", (O.Hülagü, Çev.), OTAM, 9, 503-537.
- Karabulut S. (2019). "Mescid-i Aksa'nın İtibarı ve Korunması İçin İslam Alemine Bir Çağrı: Filistin Şer'î Meclisi'nin 1922 Tarihli Beyannamesi, Tahlil ve Transkripsiyon, Kudüs Tarih Şehir Toplum, (Ed.Y.Çolak-L. Karagöz), (s.85-130), İstanbul: İlem Yayınları.
- Kasmo, R. (2019). "16.Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı Kentsel Müdahaleleri", Kudüs Tarih Şehir Toplum, (Ed. Y.Çolak ve L. Karagöz), (s.169-188), İstanbul: İlem Yayınları.
- Kazgan, H. (2005). Galata Bankerleri, Ankara: Orion Yayınevi.
- Keskin, N.E. ve M. Yaman. (2013). Türkiye'de Tütün Rejî'den Tekel'e Tekel'den Bugüne, Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Kudumovic, L. (2019). "Kudüs, Eski Şehir: 19. Yüzyıldan Bu Yana Kent Dokusundaki Değişimler ve Günümüz Sorunları", Kudüs Tarih Şehir Toplum, (Ed. Y. Çolak-L. Karagöz), (s.189-218), İstanbul: İlem Yayınları.
- Küçük, C. ve T. Ertüzün. (1994). "Düvün-ı Umûmiyye", DİA, 10, 58-62.
- Ortaylı, İ. (1985). "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 6, 1599-1600.
- Öke, M.K. (1982). Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880- 1914), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Önsoy, R. (1999). "Muharrem Karamâmesi ve Düvün-u Umumiye İdaresi", Osmanlı, 3, 400-414.
- Pamuk, Ş. (2005). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Satış, İ. (2015). "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)", Tarih İncelemeleri Dergisi, 30/2, 545-572.
- Singer, A. (2008). Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler, (S. Bulutsuz, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şimşek, F. ve Dinç, G. (2009). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16/1, 101-127.
- Tabakoğlu, A. (2016). Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ünal, M. (2007). "Tütünün Dört Yüz Yılı", Tütün Kitabı, (Ed. E. G. Naskali), (s.17-33), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Varlık, M.B. (1985). "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, VI, 1653-1656.
- Yazbak, M. (2017). "Kudüs Mutasarrıflığının Doğuşu 1864-1914: İdari ve Sosyal Etkileri", FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi, Kudüs Özel Sayısı, 2, 32-57.
- Yazıcı, N. (1985). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, VI, 1636-1652.
- Yılmaz F. (2012). "Tütün", DİA, 42, 1-4.
- Yılmaz, F. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883),Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.